

קצת
מפרי עטו של
אשר מניב

הייתי אחד מעשרת אלפים עיתונאים (המספר מוגזם, כמובן, אבל מי יספרם?), שביקרו בשבועות האחרונים בלבנון. ואם כן, מה יש לספר, שעוד לא תואר בכל צבעי הקשת? על גבורה בעת קרב ועל שיגרה בעת הפסקת אש; על גופים בהדרים ועל הרס וחורבן איומים; כתובות רקע, כתובות "צבע", סיפורים אישיים; דיווח עיתונאי מרתק ומאמרי שמאלץ - הכל בדרוש כבר עד לעיפה. ואם כי "אורח לדגע רואה כל פגע", ספק אם יש לי מה לחדש לחהילינו הנמצאים "אי-שם" זה שבועות אחדים. ואף על פי כן, לאחד שניתן לי לבצל את כרטיס העיתונאי שלי לביקור בלבנון (בליווי קצין מטעם דובר צה"ל), מרגיש אני חובה להתחלק ברשמי עם החברים בבית. שהרי אחרי הכל, עיתונאי שאיננו רק "ריפורטר" (מדווח) צריך לא רק לראות, אלא גם ... לחשוב - ולסכם את מסקנותיו.

* * *

את הרשמים עצמם אפשר בעצם לסכם בשלוש מילים: בהדר, מזעזע, מייאש. בהדר - כ"תייר" בארץ זרה, שיש בה גופים מרהיבים ולעיתים אף עוצרי-בשימה, בעיקר כאשר עוזבים את דרך המלך לאורך החוף ומעפילים להרי השוף, ולדגע בדמה לך, שהשארית את המלחמה הרחק מאחוריה. ואז אתה מגיע, למשל, לג'זין, על מה שבעת הקרבות בודע כ"ציר מרכזי" - עיירת קייט מקסימה, בוסח שווייץ - והטנקים השרופים לאורך הדרך ואפילו רק במקצת הבתים ההרוסים על רקע האווירה הרגועה, כביכול, של עיירת הבופש מחזירים אותך בבת אחת למציאות. אני יודע, שכאן צבטשו קרבות קשים עם הסורים. אינני יודע, אם בפלור כאן חיילי צה"ל. אבל המחשבה על כך איבה משאירה מקום רב להנאה אסטיתית מהבוף. האמנם מוצדק היה להגיע עד הנה (שלא לדבר על ביירות)? כמה טוב יותר, אילו יכולתי לטייל כאן כתייר רגיל מארץ ידידותית שכבה המציג דרכון ישראלי בגבול (ואם אין ברירה - אפילו רק אחרי אישור ועדת החברים לבסיעה בחו"ל)!

"בהדר" במובן אחר לגמרי של המילה הוא כוח-החיות המופלא של המין האנושי. הנה, אנו יושבים על מרפסת הבר של מלון "אלכסנדר" ברובע אשרפיה האלגנטי בלב ביירות הנוצרית - כמה מאות מטרים מעמדת המחבלים - לוגמים קפה בחברת עיתונאים זריט הממוקמים בביירות (שתשומת-ליבם מתחלקת בין הקשבה לחדשות מהבי.בי.סי לבין סקירת "התתיכות" שמסביב) - והכל בראה כאילו "עסקים כרגיל". ובכל-זאת רק "כאילו". החבורות פתוחות ויש בהן מכל טוב - אבל רבות מהן מאחורי קירות של שקי-חול. הרהובות מלאים ויש תנועה עצומה של כלי רכב - אך הלבנוני שבחברתנו מצביע מדי פעם על בור גדול או סימני הרס אחרים ומפליט "בומבה, פלשתים". ואילו אנו, תחושה מוזרה בלבנון. הודות לבסיבות, שלא כאן המקום לפרטן, הגענו גם למקומות שבדרך כלל הגישה אליהם אסורה לחיילי צה"ל או לרכב בעל לוחית זיהוי ישראלית (בגלל היותם בטוחה ראיה מעמדות האויב) - והנה, אנו מטיילים בשלווה יחסית בעיר זרה, עיר ערבית שאין לבו איתה חוזה שלום ואשר עלולה להתפרץ מחדש בכל רגע בגיהנום של דם ואש.

המשך מעבר לדף.....

ומזעזע - כמובן בגלל ההרס האיום, שאתה בתקול בו בכל מקום. אין בדעתו להכביס הפעם את ראשי לויכוח הגדול אם הגזימו הדיווחים בעולם, אם לאו. לא ראיתי די כדי לשפוט. בכל אופן, איבני מקבל את הגירסה של בעלי המבטליות הגלותית, המאמינים כי כל הכתבים הזרים הם "אנטישמיים". הם אינם כאלה. הם רק מחפשים News; ובית העומד על תילו איבנו חומר חדשותי. בית הרוס, לא כל שכן רחוב שלם הרוס, ובמיוחד אם זה הרחוב הראשי של עיר גדולה כגון צידון - זה בהחלט חדשות.

דומני, שרבים מאיתנו - גם מאלה שראו את החורבן - אינם מסוגלים להבין את הדבר במונחים "אזרחיים". אולי באופן טבעי, בשבילנו זאת תוצאה בלתי-במצעת מלחימה בשטח בנוי, ובמידה רבה של צדק, תוצאה של התבצרות המחבלים באזורים מאוכלסים. אבל כמה מאיתנו עצרו לרגע וניסו לדמיין לעצמם כיצד זה היה בראה להם אילו זה קרה בערים מוכרות לנו היטב, משהו באותו הגודל כמו חיפה או אפילו רק בתניה? בוודאי, אילולי כוחו של צה"ל, זה היה עלול לקרות - אבל כלום ידיעה זו עושה את המחשבה מטרידה פחות ומזעזעת פחות?

* * *

ומעל לכל - מייאש. מייאש לא רק משום שברור, כי המלחמה לא פתרה את הבעיה הפלשתינית, אלא גם משום שאפילו ביקור קצר מוכיח, שלא היחה מסוגלת אף להשיג את המטרה (הפסולה כשלעצמה, לדעתי) "לעשות סדר חדש בלבנון". בין אם יצליחו אי-פעם להקים "ממשלה לבנונית יציבה וריבונית", בין אם לאו, - צריך לקרות גם כדי שלבנון עצמה תהיה ריבונית, חזקה ומאוחדת. היום אין בעצם לבנונים - יש רק אנשי עדות וכיתות.

אחד הרשמים החזקים ביותר מהבטיעה בכל חלקי מזרח-ביירות הוא מן המשמרות והמחסומים של הפלאנגות או של מיליציות אחרות, שאתה בתקול בהם כל כמה מאות מטרים - כבדאה בלי כל תיאום ביניהם ואולי אף כדי לפקח זה על זה. אבל הפלאנגות הם רק אחד הכוחות, שאין להם כל כוונה להתפרק מבשקם, אפילו אם יבוצחו הפלשתינים ו"השמאל המוסלמי" לחלוטין. יש ג'ומייל ויש שמעון ויש פארבג⁶ יה ויש אל-עמל השיעי ויש דרוזים - ואגב, יש גם צבא לבנוני ושמיי, שרואים אותו לרוב לשבת בשלווה סטואית ליד בסיסיו ואיבנו מבסה כלל להתערב במלחמות של הצבאות הפרטיים ההורסים את מדינתו. בכמה מהמעברים שבין מזרח ומערב ביירות יושבים מצד אחד הפלאנגות, מצד שני הפלשתינים או המוסלמים - ובתווך הצבא הלבנוני, המרוצה כאשר בעת קרבות זה יורה על זה מעבר לראשו של הצבא הרשמי של המדינה.

בביירות היה לבו קלקול רציני למדי במכוונותנו. ביגשבו איפוא למוסך קרוב וזה קיבל אותנו באדיבות למופת (!!) - אף כי הגענו קרוב מאד לשעת הסגירה), טרח לשלוח את אחד מעובדיו להביא חלק חסר ממקום רחוק ועבד על התיקון במשך שעותיים וחצי בשעות אחר-הצהריים המאוחרות.

המשך מעבר לדף....

(ובכלל, כל הלבנונים שנזדמן לי לדבר איתם הצטיינו באדיבותם ובבימוסיהם. כאשר ראיתי את צורת הבהיגה המקובלת בבירות - בתנועה סואבת ללא כל חוקים בראים לעין, לכל כיוונים בבת אחת, מכובית מתפתלת סביב זולתה - חשבתי לרגע, שהמתח הממושך השאיר את רישומו, עיר משורפת! אבל כיצד תיאוריה זו מתישבת עם האדיבות הנפלאה? לפחות במקרה זה אין קשר מוכח בין בהיגה לבין התנהגות).

בחלק מהזמן שחכיבו לתיקון התאסף שט "פרלמנט"-זוטא של אנשי המוסך... והסביבה לדיון במצב במערב-בירות. הדרישה הרווחת אלינו היתה: "מדוע אינכם נכבסים וגומרים את העביון?" כיהודים טובים הגבנו בשאלה: "וכי מדוע אתם אינכם עושים זאת בעצמכם?". "אנחנו?" השיבו, "אנחנו איננו מסוגלים לכך". "אבל", הסברנו, "במצב כזה יפלו לא רק קרבנות יקרים מקרב חיילי צה"ל, אלא גם אזרחים לבנונים רבים מאד ייהרגו". "אלה? המוסלמים? אלה הזמינו את הפלשתינים. שיהרגו כולם...!"

ועכשיו לך תעשה מדינה עם צורה זו של הזדהות לאומית, עם תחושה זו של השתייכות משותפת, עם סוג זה של לגיטימציה ממלכתית! אינך יכול להימלט מהמסקנה, שהחטא הקדמון היה ב-1919, בתחילת המנדט הצרפתי, כאשר הקימו את "לבנון הגדולה" (במקום מדינה קטנה יותר, מבוססת על השטח הלבנוני-בוצרי האוטונומי שהיה קיים עד אז במסגרת האימפריה האותומנית). אבל אין סיכוי רב, שאנשי "ציון ישראל השלמה" אצלנו ילמדו את הלקח. נוכל רק לקוות, שכשם שידענו להיכבס ללבנון, נדע גם לצאת ממנה ולא נמצא את עצמנו ממולכדים בה.

אשר מניב

* * * * *

סוכנות לקטעי עיתונות
 8 רחוב שמאי 8
 ת"ד 724 טלפון 240242
 ירושלים 91007

עיתון שחר
 11 נומר 1984

● **"הסניאליים בשנת ה-80"**
 הדור הצעיר של היום
 קיים למעשה בנשוא שנתקים
 ותעסוק בנשוא שנתקים
 בשנת ה-80. הכנס יפתח בשעה 15:00
 במרכז מ"ם אשר מניב מקבוצ
 שתינתן ע"י אשר מניב מקבוצ
 מעניין צב, עורך לשעבר של
 עתון "מגזר" שיציג
 הכנס את ספרו החדש:
 עם תום הוצאתו יתקיים
 דיון חופשי אותו יפתח ד"ר חגי
 של המיזר המדיני של

לנציג
 המיעד
 עירתיים וקייבוציים
 בנכס עירתיים וקייבוציים
 סניפים גם דיון אירגוני
 תיקונים גם דיון אירגוני
 הדור הצעיר של רבים
 משקיעים וקייבוציים
 אירגוניים ועיוניים בחוגי ח"ץ
 בסניפים המועצה שמטרתה
 לקראת המועצה הנושא לנסח
 בנוסף ללימוד הנושא לנסח
 התלטות אופרטיביות

29.10.85

קפאון אינו מדיניות

חזית הסיכוי הישראלי התעוררה לחי-ים. די היה בצל-צלה של אפשרות קלור שה, שמשוה אולי בכליזאת יוון בתהליך השלום, כדי להקפיץ מרבצם את כל נאמני "המדיניות" של שב-ואלי-תעשה. וגם אם תירגע החזית הקואליציונית (עד למשבר הבא) - זו שעתם הגדולה של נביאי חורבן השלום.

אומנם, ניתנת האמת להיאמר, שום דבר עוד לא קרה. אבל שני הצדדים הפסיקו לדרוך במקום - אם כי על כל שלושה צעדים קדימה הם עושים שניים-חוצי לאחור. וכפי רט, שכל עוד אין תשובה הולמת לשאלת הייצוג הפלשתיני, קשה לראות סיכוי להתקדמות של ממש. אולם צעדים, גם אם אינם מובילים עדיין לשום מקום, יש בהם כדי לשבור את הקיפאון - ודי בכך כדי להחריד את חזית הסיכוי הישראלית, על כל חלקיה.

ברור למדי נגד מה התמלאו שפתותיהם בקצף ולשונוותיהם חימה - אבל, בעצם, בעד מה?

הליכוד הסכים בקוויהיסוד של הממשלה לנוסחה: מו"מ ישיר עם ירדן, ללא תנאים מוקדמים. אבל זה היה טוב כל עוד היה ברור, שירדן ממילא לא תבוא למו"מ כזה. בלי תנאים מוקדמים - בתנאי, שזה לא יקרה לעולם. אבל איפה זה ישאיר את סרבני כל ויתור, אם חוסיין יקח את ההצעה ברצף נות? והרי כדי להשאיר את המצב הטריטורי ריאלי כפי שהוא עכשיו חוסיין (או כל מנ"היג ערבי אחר) בוודאי שאיננו זקוק למו"מ.

אם כן, מיהרו והוסיפו ל. בלי תנאים מוקדמים" ארבעה תנאים מפורשים: תנאי מוקדמים, שיסולקו מיפקדות אש"ף מירדן עוד לפני התחלת המו"מ; שלא תהיה חסות בינל-אומית; שהתוצאה הסופית של המו"מ תהיה ברורה מראש; אין מוותרים על שום שטח; ושכל הסדר ביניים אפשרי יהיה על-פי הסכם מי קמפדייוויה בלבד. וזה בסיס למו"מ עם מי שמוכרח לה, שלא יקבל דבר ממנו? עם מי שהתנגד תמיד לקמפדייוויה? או עם אלה שלפי תוכנית המימשל העצמי של קמפדייוויה צריכים למשול בעצמם - והם עצמם אינם רוצים בכך (לפחות לא בלעדי מי שהם רואים כנציגם הלגיטימי)? אין אר פוא ספק, שלגבי רידם של אנשי הסיכוי הישראליים כל הנוסחה הזאת אינה אלא

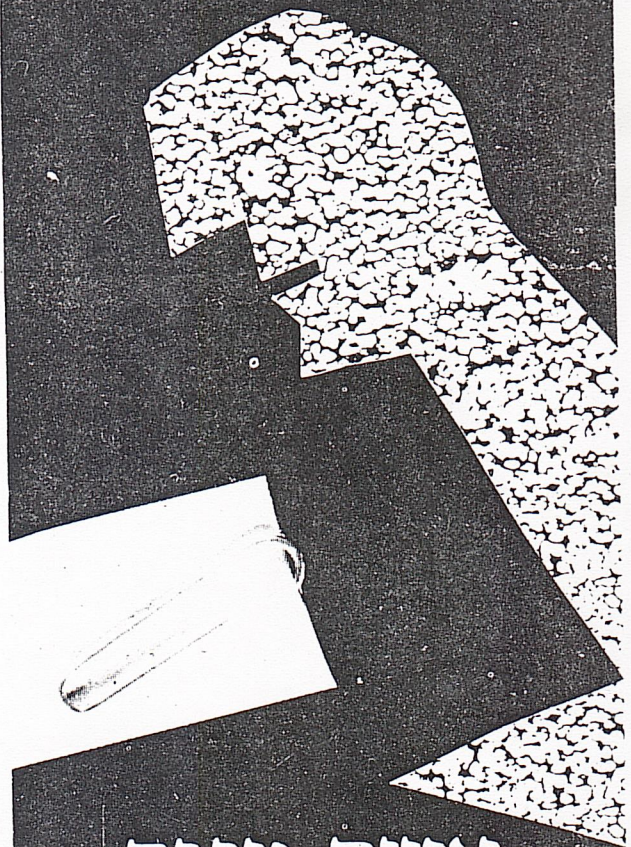
אחזת עיניים. אבל יש גם נועזים יותר במחנה הסיכוי הישראלי. הללו סבורים, שלא זו בלבד שאין מקום למו"מ על שלום אלא שיש רק דרך אחת לפתור את הסכסוך והיא - לצאת למלחמה יומה על-ידינו. מטעמים מובנים אין נוהגים תמיד לומר זאת בגלוי; הטפה למלחמה נחשבת עדיין כפגיעה בטון הטוב המקור כל אצלנו - אם כי יש כבר סימנים, שגם הרבקות בשלום אינה עוד מובנת מאליה כפי שהיתה בעבר. בעבר, כמוכח, רבקות זו בשלום היתה היסוד החשוב ביותר לעלינות המוראית של ישראל על כל איביה. אבל גם בלי הוויכוח העקרוני, גם אם נתייחס להצעה זו בצורה פראגמטית לגמרי, כל שאפשר לומר עליה הוא, שאם בעליה לא למדו דבר מהכשלון המחפיר של מלחמת לבנון, כנראה אין הם מסוגלים כבר ללמוד לעולם.

לפיכך, אם לא נוסחה שיקרית של מו"מ, ואם לא מלחמה יומה על-ידינו, מה שנשאר הוא הקיפאון כקו מנחה למדיניות. אולם כדי לרגול בקיפאון צריכים להאמין, שהוא לטובתנו. וחוסר תזווה מדינית יכול להיות לטובתנו רק אם הזמן פועל לטובתנו גם מבחינה צבאית. למרבה הצער, זו הנחה המנוגדת בתכלית הניגוד לכל נסיון היסטורי. אין אומה בתולדות האנושות, ששמרה לנצח על עליונותה הצבאית. גם בתחומים אחרים - כגון כרמוגרפיה, כלומר במספר היהודים והערבים בארץ-ישראל אל - אין הזמן פועל דווקא לטובתנו. ואין גם כל בטחון, שתהליך ההשלמה הערבית עם קיומנו, שעכשיו יש לו תומכים חשובים בצד הערבי, לא יפנה שוב לכיוון ההפוך, אם לא ננצל את שעת הכושר הנוכחית.

ואולם אפילו היה קיפאון מצב רצוי לנו, אין הוא אפשרי. החברה האנושית אינה טובת לת חלל ריק. יכולה להיות תוצאה של תיקון במשחק אחד או בכמה משחקים, אבל בני-אדם - ואומות - אינם מסוגלים להקפיא את יחסיהם לנצח-נצחים. אצלנו היה פעם כעין קונסנסוס לאומי, שאפשר להקפיא את הסטטוס-קוו - והתוצאה היתה מלחמת יום-הכיפורים.

קיצורו של דבר: קיפאון איננו מדיניות - הוא אינו רצוי מבחינת האינטרס הישראלי.

חותם אישי

12.9.86
ד"ר
ג
סליל

כמובן, קשה להיות אובייקטיבי כלפי מי שמציל את חייו. וההערכה וההוקרה שלמדתי לרוחש לאנגלים היו להן גם סיבות אישיות מובנות. אבל מעבר לאלו, היו גם תופעות כלליות שכבשו את לבי. רצה המקרה, שרק קצת יותר משנה אחרי בואי לאנגליה, יכולתי לראות את האנגלים במה שנקראה, בצדק, "שעתם היפה ביותר". אי אפשר לשכוח את הגבורה השקטה, הכמור-מובנת מאליה, של אותם הימים של קיץ וסתיו 1940. אחרי שהיטלר השתלט על כל יבשת אירופה, בלתי-מנוצח וככל הנראה לא ניתן להכנעה, אחרי שגם האנגלים נאלצו להוציא את שארית צבאם מוכה מצרפת (במבצע ימי מזהיר, אך ביסודו של דבר, משפיל). הצבאות הנאצים עמדו על חופי הים האטלנטי -

בעצמה שהעולם עדיין לא ראה כמותה - מוכנים לפלוש לאי הבריטי וכך לסיים למעשה את כיבוש העולם, בעוד שבריה"מ עומדת מן הצד כבעלת-ברית של הנאצים, וארה"ב שומרת עדיין על בדלנותה. התנהגותם של האנגלים בימים ההם הבהירה לי מה כוחו של עם חפשי באמת, של עם המאמין בערכיו המופנמים, המורששים היטב, שאין צורך כלל להפגים בסממנים לאומניים-ראוותניים.

והנה, מקרה פשוט, כביכול: היה זה בעת ההפסקה הקלה בין נפילת יבשת אירופה במאי 1940 לבין הפצצת "הבליץ" הגדולה בספטמבר אותה שנה. הגרמנים החליטו, שהגיע הזמן למאמץ קטן נוסף כדי לערער את המוראל של האויב האחרון שנותר. ובעוד שעיקר הכוח של חיל-האוויר הנאצי התכוון ל"בליץ" הגדול, הוטל על מטוסים אחדים להשליך כרוזים מעל ערי אנגליה וכפריה. והנה, יום קיץ בהיר אחד קם בפרלמנט הבריטי אחד מחברי הבית ושאל את האדון הנכבד מאוד, שר הפנים, אם הלה יהיה מוכן להורות על פרסום הכרוזים הגרמניים הללו על לוחות המודעות של כל תחנות המשטרה; שכן רבים מתושבי אזור הבחירה שלו התלוננו, כי לא הספיקו למצוא ולקרוא את הכרוזים - והרי חשוב שהאזרחים יידעו מה יש לאויב לומר...

הרי לכם, אפוא, "מוראל לאומני" - אתם, כל הממונים מטעם עצמכם על שמירת המוראל שלנו! אינני זוכר את תשובתו של האדון הנכבד מאד. אבל אין לי ספק, שלרוח זאת של עם חפשי, המאמין בעצמו ובבגרותו האזרחית, היה חלק בלתי-מבוטל בכושר עמידתה של אנגליה במבחנים הקשים שעוד היו צפויים לה. כן הודגמה עליונותם של כל אותם גורמי עצמה רוחניים, שחשיבותם אינה נופלת מזו של הכוח הצבאי הטהור. דומה, כי כל התורה של עם חפשי מקופלת בשאלתה האחת הזאת - ואיך זיל גמור.

אשר מניב

חזון

במתקפה

אלו לאנגליה של אותם הימים היו גם פנים אחרות. היתה זאת אנגליה, שהמספר הכלכלי ההרסני של שנות השלושים היה תרות עדיין עמוק בביכרונה הקולקטיבי; אנגליה של מצוקה כלכלית והשפלה חברתית, שאיימו על קיומם הפיזי של מיליונים, והרסו את כבוד האדם שנברא בצלם; אנגליה של שכונות עוני מדכאות ומשפילות; אנגליה של דיכאון עמוק באבטלה המונית; אנגליה של תהום מעמדית עמוקה, שלפחות לכאורה אינה ניתנת לגישור (וסימניה ניכרו היטב אפילו בצבא הוד מלכותו); אנגליה שהתייסרה באותם הימים של מסע הניצחון הנאצי בשאלה הגדולה: מי אשם במה שקרה וכיצד להבטיח שהימים הרעים ההם לא יישנו עוד לעולם.

את לילותי הראשונים כפליט בלונדון עשיתי במעון של "צבא הישע" לחסרי-גג ונטולי פרנסה באזור המצוקה של ה"איסט אנד". פתאום מצאתי את עצמי מועבר מדירה יהודית זעיר-בורגנית טיפוסית במרכז אירופה, שאמנם חיינו בה בפרח מתמיד, אך בכל-זאת תוך שמירה קפדנית על כל כללי הכבוד העצמי וה"המכובדות" - אל תוך סביבה שהדמות השלטת בה היא צלו של אדם המהלך כבוי-עיניים, חסרת-קווה, ששאפתו הגדולה ביותר היא הטיפה המרה, אם רק יוכל להשיגה בדרך כלשהי. משם יצאתי לניסיון נוסף עם "צבא הישע" - לחווה בדרום-מזרח אנגליה. שהציעה מקלט זמני לפליטים המסכנים וגם העסיקה פועלים מובטלים בתנאי ניצול מחפירים. החוויה הקשה באה אחר-כך, בעבודה ובחיים יחד עם הפועלים בחוות פרטיות שונות. אריאז למדתי להבין את משמעות דבריו המפורסמים של ד"ר ארלי על "שני עמים" - הפועל המנוצל, המופלה, המקופח, המשולל השכלה, מול עולמם של בעלי האחוזות במרחביה הירוקים של אנגליה הכפרית ושל המעמדות העליונים בשכונות

כמחצית השנה לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה הצלחתי לברוח מגרמניה הנאצית ולהגיע לאנגליה. הייתי נער בגיל ההתבגרות - ופתאום נפתח לפני עולם חדש, שונה מכל שידעתי עד כה. בגרמניה אמנם למדתי בבית-ספר יהודי והייתי פעיל בתנועת גוער ציונית, אך מסביבנו רחשה אווירה דחושה של לאומנות, אלימות פוליטית, פולחן הכוח, קנאות, בוז לכל כלי המוסר של העולם "המנוון", תערובת משונה של רומנטיקה גרמנית עם עבודת האלילים החדשה, השתקה מוחלטת של כל הגות "שמאלית", וכמובן, "האחדה" נאצית של תרבות ונאמנות.

במבט לאחור מותר לתהות, אם אפילו אנחנו, כיהודים נרדפים, יכולנו להימלט מחדירת אלמנטים מחשבתיים נאציים. דומה, שגם תנועת הגוער הציונית שלנו היתה מושפעת במשהו מאותה אידיאולוגיה, שבתור בחורים יהודים גאים ביקשנו להתקומם נגדה.

והנה, לפתע, עולם אחר, פתוח, פלורליסטי, מתוכנן, חפשי. אמנם באותם הימים היתה אנגליה נתונה במשבר חמור, אך הנער, שזה עתה יצא מהכלא הרוחני, הוקסם בבת-אחת ממה שאנגליה זו היתה יכולה להציע לו. הבחור הצעיר, שתהה כמנהג בני-גילו על עולם ומלואו (או שמא שוב אין זו דרכם של בני הגיל הזה? - לעתים נדמה, שאבדה לנו היכולת בימינו לעורר בהם את הסקרנות האינטלקטואלית הנפלאה כל-כך) - פתאום נפתחו לפניו אופקים חדשים ורחבים לו חשיבות

היוקרה במערב לונדון ובערים אחרות (שעליהן הצטית רק הרבה יותר מאוחר). היו אלה אנגליות שונות זו מזו, שתהום רובצת ביניהן.

ואז, אחרי פרוץ המלחמה, ובעיקר אחרי הכישלון המחפיר של ההנהגה השמרנית הוותיקה באביב 1940, הושלכו כל העולמות הללו גם יחד אל תוך זעזוע עמוק. כמובן, לא כולם הגיבו בדרך זהה. אבל לפחות לגבי השכבות המקופחות (שפתאום חזרו אחריהן מחדש – אחרי כוח עבודתן ואחרי זהותן הלאומית), וכך גם לגבי רוב האינטליגנציה, היתה זאת תקופה של ערעור מוסכמות ושל חשבון-נפש. בימים ההם הופיעה סדרה של ספרים חדשים, שביקשו לחקור את הנסיבות לפיוס הנאציזם והפאשיזם לפני המלחמה. זמן לא-רוב לאחר מכן גם הונחו היסודות למחשבה חברתית חדשה לקראת עתיד טוב יותר אחרי הניצחון (שהכל היו בטוחים בו...). מפלגת העבודה, שנכנסה לקואליציה הלאומית של צ'רצ'יל, החלה לעבד את תכניתה למשטר חברתי חדש ושונה, והממשלה המשותפת לימין ולשמאל יזמה בירור ממצה בשאלות של ביטחון סוציאלי ורווחה, שתוצאתו – תכנית בוורידג' המפורסמת.

לא היה זה מקרה, שספרי חשבון-נפש הופיעו דווקא במסגרת של "מועדון ספר השמאל", או שעיקר החשיבה החברתית התרכז בחוגי השמאל. שכן כל שהיה לו קשר, ולו רק בעקיפין, עם רעיונות הימין, היה בזוי בעיני רוב הבריות. אחרי כשלונו של הימין, בענייני חוץ כמו בענייני פנים, אבד לו האשראי הציבורי. שנות השלושים הנוראות הדביקו אות קלון וחרפה על מצחו של הימין. היתה זו שעתו הגדולה של השמאל.

התקופה של מועדון ספר השמאל

אשר מניב, 66, אב לשלושה בנים ובת, חבר קיבוץ מעין צבי משנת 1947. חבר הנהלת "יד טבנקין", מופד למחקר של התקופה. לשעבר, עורך הירחון מונון, ותפקידים שונים במפלגת העבודה.

צלם בעד לניר

אשר לעצמי, לזכור לי מאותם הימים הספר "הסוציאליסטי" הראשון שקראתי אז. היה זה אחד הרומנים הסוציאליים השטחיים, האופנתיים, בתקופה שבין שתי מלחמות העולם. יותר פאמפלט מאשר ספרות, שוויתר ביודעין על כל יומרה אמנותית, ובלבד שיעביר את המסר הפוליטי החד והחרף. אני מתבייש לומר, שהוקסמתי. הכל היה נראה כל-כך פשוט. עליך רק ללחוץ על הכפתור הנכון, לאמץ את התורה, הנכונה, את האמת האחת ויחידה – והכל יבוא על מקומו בשלום, כל אי-הצדק יחוסל, כל העיוותים יישרו, כל הזוועות ייעלמו. מחשבה פשטנית ורדודה! בוודאי. בדיעבד נראה, שלטווח ארוך היא אף הכשילה את התנועה למען שינוי חברתי. שהרי האכזבה מתוצאותיה היתה הקרקע שעליה צמחה הציניות של ימינו. גם בוודאי, בעיקר בקרב האינטליגנציה השמאלית, היו בעלי תחכום ועומק מחשבה רבים יותר. ובכל-זאת, האמונה הגדולה ביכולתו של הדור ההוא לכוון עולם חדש וטוב יותר והאמונה בהזדמנות ההיסטורית לעשות כן – בכך היה גם כוחם. אי-אפשר לחולל תנועה לשינוי חברתי בלי החזון המדליק, בלי הכשרון להצית את הדמיון של הבריות.

אין יכול להימלט כאן מהשאלה המטרידה: האומנם רק מתוך רעב, מצוקה, ייאוש ופרעות יכולה לקום פעולה למען עולם טוב יותר? האם זהו תהליך דיאלקטי הכרחי, שבלעדיו אין תקווה? בני הדור של חברת השפע (האמיתית או המדומה), מי ששנות השלושים של העולם הקפיטליסטי הן בשבילם רק פרק בהיסטוריה עתיקה, בלתי-רלוואנטית לעצמם – האומנם נמנעה מהם היכולת לגלות התלהבות יוצרת למען חברה של חופש, שוויון, שיתוף, כבוד האדם ושאר הערכים, "המיושנים"?

אני מסרב להאמין בכך. אולי ילעגו לי: "נו, כמובן, אם אמנם כך הדבר, הרי נהרס כל תוכן חייו של הדור ההוא". אבל העובדות ההיסטוריות מוכיחות את ההיפך. והרי מהפכות – וגם תנועות לשינוי לא-מהפכני – נישאו מאז ומעולם לאירדוקא על-ידי המקופחים ביותר, על-ידי מי שאין להם מה להפסיד זולת שלשלאותיהם, אלא דווקא על-ידי אינטלקטואלים, אנשירוח ושאר אנשי המעמדות המסודרים. השאלה היא רק: היכן אצלנו ובימינו אנשי הרוח והאליטה האינטלקטואלית המעוררים והמלהיבים? האם הם מפחדים מהבוז ל"יפי-הנפש" ול"אידיאולוגים המיושנים"?

האמת המרה היא, שתנועה שחדלה להאמין בעצמה אינה מסוגלת לעורר אחרים לאמונה במטרותיה. האמונה התמימה בזכות האדם לחופש, מימי מלחמת העולם השנייה, והסוציאליזם הפשטני מימי המצוקה הגדולה (על כל הבעיות שהיו כרוכות בו), היתה להם תכונה משותפת חיונית אחת: הם חשו את עצמם כנתונים במתקפה, כמי שיש לו בשורה לעולם, כמי שמתגאה בדגלו ולכן מוכן להיאבק למענו.

וזה בדיוק מה שחסר לסוציאליזם הישראלי בימינו (ונמצא במשורה בידי חסידי ההומניזם הצינוני). מלבד כמה התבטאויות של ראשי ההסתדרות (חשובות מאוד כשלעצמן, אבל גם הן לא בפירוש סוציאליסטיות) – היכן הוויכוח האידיאולוגי על המדיניות הכלכלית? כאשר מזכיר המדינה האמריקני שולץ דורש מאתנו להעניק הטבות נוספות להון וכן לצמצם את מעורבות המדינה במשק, וכל מה שיש לקברניטי הכלכלה שלנו לומר הוא שהם תמיד דרשו אותו דבר – מי בתנועת העבודה כולה (זו בשלטון וזו באופוזיציה) טרח להשיב להם? כאשר כל הכלכלנים בארץ מתנבאים פחות או יותר בלשון אחת של מוניטאריזם וניאוקפיטליזם – היכן התנועה הסוציאליסטית. שתעז לומר (לא, לצעוק!) שאין כלכלה לא "אובייקטיבית" ואין "חוקי ברזל" כלכליים? כלום לא סיפרו לנו, שהפילוג במערך היה נחוץ, בין היתר, כדי לחדד את הוויכוח הרעיוני? והיכן התנועה הקיבוצית שתראה בהרחבת הסקטור השיתופי בארץ, על ריבוי צורותיו האפשריות, את תפקידה החיוני ואת המסר הרעיוני הגדול שלה לחברה הישראלית בימינו? בקיצור, היכן הסוציאליזם במתקפה? במגננה, חסרת ביטחון עצמי, אפשר אולי בקושי רב לשמור על הקיים – וגם זה לא תמיד. אבל חזון אין בה.

אלה מן' >

במדינת ההימורים

נחמ' >
18.2.87

רעש מהומה

משק "חופשי"? נמשך באינפלציה הדרוה רת, שבה הנטיה הטבעית היא להשקיע מהר והרבה (ולשם כך עושים גם חובות), ואחר-כך, כאשר סוף-סוף הצליחו לבלום את האינפלציה והגיעה העת לפרוע את החובות, אוראו הונהג במשק הישראלי שי עור ריבית בגובה כזה, ששום מפעל יצרני רגיל לא יוכל לשאת בה. אם הריבית, שקיבוצי התק"ם נאלצו לשלם, קפצה בתוך שנתיים מ-20 מיליון דולר ל-157 מיליון דולר (ובעיקרו של דבר, לא בגין חובות חדשים באותה תקופה), הרי כל אלה שדיברו וכתבו על "ניהול כושל" לא הבינו על מה הם מדברים. אבל, כאמור, מי שז' קוק לשינאת הקיבוץ במאבקיו הפוליטיים, ממילא לא ישכנעו אותו שום עובדות ומ' ספרים.

א מדוע, בכל זאת, אצבע מאשימה כל-פי פנים? משום שכמה מחברי בתנועה הקיבוצית התפתו באותה תקופה לאמץ לעצמם את עיקרי התורה הכלכלית הק' פוטליסטית, זו שבשמה מטיפים לנו קבר-ניטי הכלכלה הישראלית גם עכשיו: הכני סה מהון עדיפה על הכנסה מעבודה; הרווח מעל לכל; אין שום רע בהתעשרות קלה ומהירה; מטרת הרווח מקרשת את כל הא' מצעים; אין לתת לשיקולים חברתיים לבלבל חשבון "כלכלי טהור"; אין להטיל מיגבלות על חופש פעולת ההון; מי שער' סק בתיווך פיננסי יחשב "איש עסקים" מכובד; ב"שוק חופשי" של אדם לאדם זאב, היה גם אתה זאב.

כן, אני, בתור קיבוצניק, סוציאליסט, דוחה תורה זו מכל וכל. אבל אתם, אנשי הימין פוליטיקה ובתקשורת, מה לכם כי תלינו? הרי אותם "אידיאליים" אתם מהל' לים ומפארים כל הזמן. אני מותר לי להר' גיש נבגד על-ידי חברי קיבוץ, שהתבוללו באווירה השלטת, אבל אתם? נכון, מבחי' נתכם הם חטאו, כי הם נכשלו. אבל הרי גם היום אתם מציעים לעם ישראל מדיני' ות כלכלית על-פי אותם עקרונות.

ב אולי לא היה הכשלון מקרי כל-יכר? שה' רי זו, כעצם, אותה אידיאולוגיה, שהובי' לה להתמוטטות מניות הבנקים ב-1983. ואז דווקא מיהרתם לתת ערבות ממשלתית כדי להבטיח את כספם של מי שהימרו ונכשלו - ובסכום גבוה פי כמה וכמה ממה שנדרש עתה לפרישת החובות של הקיבו' צים. אך, כמובן, אז לא היה מדובר בכעיה קטנה כמו סיוע לייצור ולמי שעובד בעבו' דה יום-יומית יצרנית. אז היה מדובר במי שהימרו על רווח קל ומהיר בבורסה ובת' בות לאומית של טוטו, לוטו, פיס ובורסה. מה פלא, איפוא, שאלה הם סדרי העדיפו' ות?

ב מדינת ההימורים רעש, מהומה. ולשיא חדש הגיעו בתשרי-שרות בטלוויזיה. אחרי ששיגעו עם שלם במשך ימים רבים, שהנה, ארטורטו, שני מיליון שקל בהישג ירך, תתעשר בן-לילה, ללא מאמץ, ללא עבודה - עכשיו באים ערב' ערב ומספרים לנו על מסכן אחד, שהיה לו מפעל, ומכיוון שהטיפש הזה כנראה גם השקיע בו, ואולי אף, שומו שמים, עבר בו, בא מוסר-ההשכל: מה אתה, פראיר? מפעל על ראשך? "אל תסמוך על המזל", שחק בטוטו, שכן מה שנחוץ לנו זה לא ייצור אלא הימור. וזה "תשרי-שרות", באישור הטלוויזיה הממלכתית שלנו, כנראה על-פי סולם הערכים המקובל היום בחברה היש' ראלית.

ובעצם, מדוע לא? שהרי מי שיש לו קצת יותר ממחיר טופס טוטו (או אפילו 20 טפסים), ילך לקזינו הלאומי הנקרא בור' סה, ומכיוון ששם אין מס על רווחים מההון ולעומת זאת יש מיסים כבדים על עבודה והואיל ומהכנסה מריבית אפשר להרוויח הרבה יותר מאשר מהשקעה יצרנית לטווח ארוך, הוא יכול להרשות לעצמו להמר שם. אך בהכרח חשוב אחד: בטוטו של בע' לי ההון אין כמעט סיכון...

ל עומת זאת, ראו איזו מהומה קמה סביב הסיוע לפרישת החובות של הקיבוצים, סקטור שחלקו בכלל הייצור הלאומי הוא יותר מפי שתיים מחלקו באוכלוסיה. סיוע לייצור, אמרתם? אם כן, הבו כמה עשרות מיליונים לישיבות! ואל נא תשכחו גם הקצבה ישירה מתקציב המדינה (לא רק גיוס הלוואות בשוק ההון, כמו לקיבוצים, להרחבת "התשתית והשרותים" בהתנחלו' ות!

כמובן, אין טעם להתווכח עם מי שמנ' צל הזהמנות הגיגית זו כדי לשפוך דמעות תנין על הקיבוץ, ש.כבר איננו מה שהיה: לא רק שיש להם בקיבוצים טלוויזיות צב' עוניות, ופעם או פעמיים בחיים הם אף נוסעים לחו"ל (עד שבמסגרת תוכנית הה' בראה החלט' לבטל זאת), אלא שיש להם אפילו טלפונים בבתים. נו, באמת, איכה אברה השכינה... אלא שגם כמה מדוברי התנועה הקיבוצית לא נתנו תמיד תשובה מספקת ונכונה. בוודאי, האשמה העיקרית היא המדיניות הכלכלית של כל הממשלות בעשר השנים האחרונות. אר'על-פי-יבן, סבור כותב שורות אלה, דווקא בהיותו חבר קיבוץ, שגם כמה מפעילינו, גזברינו וכלכלנינו אינם פטורים מכל אשמה, אבל מנימוקים, שאילו הייתי איש הליכוד היי' תי נזהר מאוד מלהשתמש בהם.

באשר למדיניות הממשלתית: זה הת' חיל בכיטול התיכנון החקלאי (זוכרים:

אני חבר קולקטיב, כי אני אינדיבידואליסט

וכאן, החברה הקפיטליסטית נכשלה כשלון מוחלט. היא מעניקה מלוא החופן זכויות-יתר למעטים (בדרך כלל, בלי כל קשר לזכויות הניתנות למרדנה), ומשאירה את הרוכ במצב של אפליה, קיפוח מתמיד, ולעיתים עד כדי מצוקה כלכלית ממש, או עד כדי ניכור חברתי הולך וגובר, ופגיעה בכבוד-האדם באשר הוא אדם.

הקיצוץ ביקש לתקן מצב זה - וכמוכח, גם הוא אינו תמיד מצליח. אבל אלה אצלנו, שלאחרונה כמהים להעתיק אלינו רפוסים של החברה הקפיטליסטית, שיידעו לפחות את ההבדל.

כדי להשיג מטרה זו, חייב חבר הקיצוץ לפעול במסגרת של נורמות, ולהתנהג על-פי

אני חבר קולקטיב, כי אני אינדיבידואליסט. לא למען הפרדוקס אני כותב דברים אלה, אלא משום שאינני מכיר שום חברה אחרת (למעט אולי עשירים מופלגים, שבחברה הקפיטליסטית יכולים להרשות לעצמם הכל), שבה אדם יכול לבטא את האינדיבידואליות שלו כמו בקיבוץ. נדמה לי, שהקוטרים שלנו אינם מקשיבים לעצמם. מצד אחד הם אומרים: יש בלגו, אין לחבר הרגשת חובה, אין לו התחייבויות, מנצלים לרעה את החופש הקיבוצי וכו' וכו' - ומצד שני הם אומרים: החבר בקיבוץ כבול, מוגבל תמיד על-ידי החלטות, תלוי באחרים, איננו חופשי לעשות כרצונו כמו "בחוץ", וכו' וכו'. ובכן, משהו אינו מתיישב לי בהגיון זה.

היכן עוד תמצאו חברה שעוסקת כליכך הרבה ברצונותיו של הפרט, מאווייו, ועושה מאמצים כאלה לספק אותם?

כללי התנהגות מסויימים, וזה "כובל" אותו. וכי מכירים אתם חברה מודרנית כלשהיא, שבה אין הפרט נתון לשורה ארוכה של נורמות - ביחסים במקום עבודתו, ביחסים עם השכנים או בקהילת מגוריו, כמאמציו הבלתי-פוסקים להבטיח את מעמדו, בצורך שלו להרשים את מכריו וידידיו, בנסיונות הנואשים להיות זו? בעוונותינו הרבים, חלק מהבעיות הללו כבר העברנו אלינו - אבל, עדיין, יחי ההבדל הקטן!

לעתים קרובות אני תוהה, איך חברי קיבוץ אינם מבינים את אחד ההישגים האדירים של הקיבוץ - הצלחתו לשחרר את האדם מתופעת-הלוואי המפלצתית ביותר של החברה התעשייתית, המאורגנת, הממוסדת, המנגנונית והמתוקנת - חברת ההמונים המודרנית, זו שדוד רייזמן כינה בשם ההולם כליכך, "ההמון הבודד". זו החברה שבה אברה לאדם זהותו האינדיבידואלית, טושטשה אישיותו, והוא בורג במכונה אדירה - חי כל הזמן בתוך ההמון שהוא בעצם מסתייג ממנו בכל ליבו. על ניריורק אומרים, שיכול אדם למות בפינת הרחוב, והוא לא יזכה אפילו למבט נוסף של העוברים ושבים. תל-אביב עדיין איננה ניריורק, אך דומה שהיא מתקרבת אליה בצערי ענק.

בתוך כל זה הצלחת הקיבוץ להקים חברה מודרנית, ובכל זאת לשמור על זהותו של הפרט, להתייחס אלינו כאל אינדיבידואלים, כאל "חבר". טוב או רע, אבל חבר בעל אישיות משלו. היכן עוד תמצאו חברה שעוסקת כל כך הרבה ברצונותיו של הפרט, שאיפותיו, מאווייו, ועושה מאמצים כאלה לספק אותם? בוודאי, לגישה זו יש מחיר, אבל מי שרוצה לשמור עליה ולשלם כמטבע הקפיטליסטי, פשוט לא חשב על הנושא עד סופו.

כידוע, תכונה אנושית מקובלת היא לחשוב, שתמיד הרשא של השכן ירוק יותר. הבעיה של חברי קיבוץ רבים היא שונה: הם נמצאים בתוך היער, ולכן מסוגלים לראות תמיד רק עצים בודדים. חסרה להם הראיה המקרוסקופית (או ההכנה...) של היער כולו.

אשר מניב, מעין-צבי

אבל אני אינדיבידואליסט. אינני מקבל, למשל, את הבכי המר של כמה מחברי הוותיקים, על כי הנוער בימינו שואף ל"מימוש עצמי", במקום שירות ל"כלל". וכי מה רע במימוש עצמי של האדם? מה רע במתן אפשרות לכל אדם למצות את הפוטנציאל הגלום בו, להביע את אישיותו, לבטא את ייחודו? ובעצם, מה זה ה"כלל" הזה? אין "כלל" קיים בפני עצמו. הוא סך כל הפרטים בתוכו. התורה שלפיה קיים האדם כדי לשרת איזה כלל בלתי-אישי וחסר-רצוף - במקום האמונה שהכלל נועד למען פרטיו - היא ביסודה תורה פאשיסטית. אולי לא רבים אצלנו יודעים, שהסעיף הראשון ב-25 הנקודות של המפלגה הנאצית, בעת ייסודה ב-1920, אמר: "טובת הכלל קודמת לטובת הפרט". אני נוהר מלהשתמש במליצה זו, החביבה כליכך על רבים בקרבנו.

טובת הכלל נועדה להבטיח יותר אושר למירב הפרטים בתוכו, יותר אפשרות לפתח את אישיותם, ואם תרצו: יותר "מימוש עצמי" - בתנאי, כמוכח, (שעוד נקבע ב"מגילת זכויות האדם" במהפכה הצרפתית), שלא יעשה שום דבר שיפגע באותן הזכויות של הזולת. בוודאי, יש גם חובות לכלל - חובות לאומיות, למשל. אבל גם הציונות אינה מטרה בפני עצמה. היא נועדה להוציא את האדם היהודי מאומללותו, ממצבו הלא-נורמלי, להבטיח לו את אותן הזכויות שיש לכל בני-יעם אחר, או כדברי הרצל: "לחיות סוף-סוף כבני-חורין על ארמתנו...". ושימו לב: "בני-חורין", כלומר המטרה היא בני-אדם חופשיים - ולא איזו "קדושה" מופשטת (דתית, לאומית, מעמדית), בלתי-אישית ובלתי-אנושית, שהאדם יהיה לה עבר.

אלא שלמרבח הצער, יש בעיה: רווקא בגלל ייחודו של כל אדם - מה שבעיני האחד ייחשב כביטוי לכל הטוב האפשרי, עלול להיחשב בעיני זולתו כהתגלמות הרע. לכן אין לנו מנוס, אלא לסייג את עצמנו ולומר: מירב הטוב למירב בני-האדם בחברה.

אשר מניב:

אל מול המליצות

חלק של מאמר – מוסף "דבר" ליום העצמאות
(נמסר בכתב-יד ע"י גלעד מניב. לא צוין תאריך)

"במותם הם ציוו לנו את החיים" - אומרים הנואמים בעצרות הזיכרון; וכנראה, כלל אינם חשים, שהם אומרים דבר יוצא מכלל שיגרת נאומי ההספד ובעל משמעות מיוחדת, כי בו-בזמן הם מוסיפים להזדקק לכל אותה הרטוריקה המנופחת, לאותן המליצות הפטרויות, שמשום מה נחשבות בעיני הנואמים כביטוי נאמן לרגשי הציבור ביום זה. מטבעות-לשון, כגון "מות קדושים", פולחן המוות המבצבץ פה ושם תוך טקסי הזיכרון, הציפיות לנקמה שמנסים לעורר לעתים – מתובלות ע"פ רוב בציטטות מהתנ"ך – אין אלה יכולים לעלות בקנה אחד עם הרעיון הגדול הטמון במשפט על החיים, שהבנים ציוו לנו בנפלים. ויש בהם כדי לסלף את היחס המיוחד של החברה הישראלית בעבר לערך המוסרי העליון של קדושת החיים.

בוודאי, גבורה, עוז-רוח, אומץ-לב, מסירות-נפש, דבקות במטרה – הנופלים ניחנו בכל אלה בשפע רב. ואף על פי כן, אין באלה כדי לבטא נכונה את זכר הנופלים. אי-צדק אנו עושים לזכרם, כאשר מציירים אותם רק כך, או בעיקר כך. לא בנכונות להקרבה עצמית - הגם שהייתה קיימת בעת הצורך – התמצו חייהם הקצרים. והרי ברוב הגדול של המקרים הם היו כל-כך צעירים, כל-כך בראשית דרכם, בקושי יצאו את הקן החם, מגששים, מחפשים את דרכם, את מקומם בחיים, מי בביטחון עצמי אמיתי או מדומה, מי בחיוך מתבייש, מביטים אולי בפליאה כלשהי, אבל בדרך כלל באהבה עזה, על החיים.

קראו את חוברות הזיכרון: הדבר המזעזע ביותר הם אותם הפרקים שאינם – שעוד לא יכלו להיכתב; זיכרונות ילדות, זיכרונות הורים ומורים. חוויות תנועת הנוער, סיפורי חברים לנשק, פה ושם כמה קטעים משל הנופלים עצמם, פה ושם סימנים ראשונים אך מבטיחים של יכולת וכשרון מיוחדים בתחומים שונים – ואז זה נקטע ... והרי זאת התמונה האמיתית. זה הזיכרון הנכון; הטרגדיה הנוראה של הקטיעה – ולא המליצות הנפוחה.

על כל פנים, זה אשר נשאר בלב ההורים והמשפחות – גם אם הם גאים, כפי שבוודאי רובנו גאים, בבן שיצא להגן, פשוטו כמשמעו, על עצם קיומנו כעם חופשי. אבל, אנא רבותיי, בלי לתארם כ"ששים אלי קרב", כבנים שלא פחדו ממוות; בלי לראות את המוות כשיא בחיים הצעירים, אלא כנקודת הקטיעה הטראגית שלהם; ובלי למקד את כל הרטוריקה בשואה התהומית, ההיסטורית, הציונית – הגם שזו הייתה והיא נותנת תוכן לחיים – אלא לראות גם את החיים עצמם, את היחיד, את האדם.

כי יש צורות שונות של אבל. גם כאשר בנים קוברים את הוריהם, הם שרויים באבל, ביגון, בצער עמוק. אלא שזאת דרכו של האדם עלי אדמות. ואולם אין חוויה אכזרית יותר מזו של הורים הקוברים את בנם. ויכול להיות, שמבינים אותה במלואה רק אלה בינינו, שנאלצו לעברה בעצמם.

ואין האבל הלאומי דומה לאבלו של הפרט. יש אבל לאומי, כן ואמיתי, אבלו של עם, שחזר לארצו על-מנת לבנות בה חיים חדשים – וכופים עליו פעם אחר פעם דווקא לשלם בחיים. אבל יש אבלו של הפרט שאינו מתחלק עם הרבים. יש אנשים, שכל ימות השנה הם להם ימי זיכרון, משעת קומם בבוקר ועד עלותם על משכבם בלילה, בשעה שהם לבד עם עצמם, עם מחשבותיהם ועם זיכרונותיהם, ובשעה שהם נמצאים בחברה עליזה, מתבדרים ומתלוצצים.

האם אפשר לצפות מהכלל, שיבין לתחושת השכול של הפרט? אינני יודע. אבל, אם יש משמעות לאמירה ש"במותם הם ציוו לנו את החיים", הרי היא במילה האחרונה. הבנים הצעירים הללו עצמם בוודאי שלא הייתה בהם היומרה לצוות לנו דבר. אלא שהדבר האחד, שיש בו משום צידוק לקורבנם, הוא צו החיים – לעשות כל שניתן לעשות, למנוע שפיכות דמים נוספת.

כל המקיים נפש אחת, כאילו קיים עולם מלא –

זה פירושו של החוב שהחיים חבים למתים.